

ՊԱՏԻԺԸ, ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԱՐԴԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Ստեփանյան Նորայր

*ՀՀ ԳԱԱ Փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և
իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտ*

Արդարադատությունը՝ որպես դատական իշխանության իրականացման հիմնական տեսակ տրոհվում է դատավարության մի քանի ձևերի, որոնցում առանձնացվում են՝ քրեական իրավունքը և դատավարությունը: Այս երկու ձևերում էլ շատ կարևոր են սոցիալական արդարության սկզբունքի պահպանումը:

Ինչպես ճիշտ նկատում Գ. Վ. Մալցևը, գոյություն ունեն սոցիալապես համատեղելի անհատական, կոլեկտիվ և խմբային շահեր, որոնք հնարավորություն են տալիս միևնույն կարգավորիչ ակտում իրականացնել շահերի լայն համալիրի լուծումները կամ գործողությունները: Շարունակելով այս միտքը՝ կարելի է ասել, որ այդ շահերի (անհատական և կոլեկտիվ) առավելագույն համատեղելիությունը սոցիալական արդարության սկզբունքի մարմնավորումն է: Քիչ են ուսումնասիրված նաև արդարության ընկալման առանձնահատկությունները, որոնք միշտ բնորոշ են եղել ռուս փիլիսոփայական մտքին: Արդարության բոլոր հասկացությունների բազմազանության պայմաններում պահպանվում է այդ հասկացության և նրա էության հարաբերական անորոշությունը, քանի որ հեղինակների մեջ նշված հարցերում համաձայնություն չկա: Սոցիալական արդարության սկզբունքն ինչպես քրեաիրավական քաղաքականության, այնպես էլ իրավաստեղծ գործունեության սկզբունքն է: Իրավաստեղծ գործունեության մեջ արդարության սկզբունքի արտացոլումը բազմակողմանի է. այն հաշվի է առնվում քրեականացման և ապաքրեականացման գործընթացներում հանցավոր արարքների շրջանակի ձևավորման ժամանակ: Քրեական պատասխանատվությունից ազատող նորմեր կառուցելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել թափանցելով:

Ռուսաստանի քրեական իրավունքի ժամանակակից համակարգով սոցիալական արդարության համընդհանուր սկզբունքը կրնալվի որպես իրավունքի մեջ ամրագրված գաղափար, ինչպես նաև որպես

նորմ՝ Ռուսաստանի քրեական օրենսգրքի ընդհանուր և հատուկ մասերի առանձին դրույթների մանրամասն և հստակեցված սկզբունք:

Եվ սոցիալական արդարության (իսկ դրա միջոցով՝ իրավունքի ողջ համակարգի) համընդհանուր սկզբունքի արժեքը դրսևորվում է իրավակիրառության այս կամ այն արդյունքում, օրինակ, դատական որոշման արդար բնույթով: Սոցիալական արդարությունը իրավունքի համընդհանուր սկզբունք է, որը ներթափանցում է իրավական համակարգի բոլոր «հարկերի մեջ»՝ առանձին նորմերից մինչև ընդհանուր իրավունք: Երբ սոցիալական արդարության սկզբունքը ամրագրված է իրավունքում, վերջինս դրանով իսկ ձեռք է բերում սոցիալական արդարության հատկություն, այլ կերպ ասած՝ գործունեության որոշակի սկզբունքը դառնում է դրա արդյունքների սեփականությունը: Սոցիալական արդարության սկզբունքը քրեական իրավունքում արտահայտվում է պատիժ նշանակելու և քրեաիրավական բնույթի միջոցներ կիրառելու մեջ¹: Քրեական իրավունքում արդարությունը «Քրեաիրավական համաչափություն» է, այն գրեթե երբեք փաստացի համաչափություն չի լինում, քանի որ օրենսդիրը արարքի համար պատժամիջոցներ սահմանելիս առաջնորդվում է քաղաքական, գաղափարական, նյութական, բարոյական նկատառումներով, այսինքն, նախևառաջ, օգտատիրական նկատառումներով: Արդարության սկզբունքը ներառում է երկու անգամ նույն հանցագործության համար անձի պատժի արգելքը: Դա համապատասխանում է ՌԴ Սահմանադրության 50-րդ հոդվածին, ըստ որի ոչ ոք չի կարող կրկին դատապարտվել նույն հանցագործության համար: Առաջին անգամ այս սկզբունքը ձևակերպվել է դեռևս Հռոմեական իրավունքում՝ *non bis in idem*՝ «չի կարելի երկու անգամ նույն բանն անել»:

Արդարության սկզբունքի հաջորդ պահանջը վերաբերում է իրավակիրառ գործունեությանը: Այն վերաբերում է իրավակիրառման բոլոր մարմիններին, որոնք իրականացնում են քրեաիրավական նորմերի իրականացման կամ կարգադրությունների գործընթացը: Դա հատկապես վառ է արտահայտվում այն ժամանակ, երբ նրանք իրականացնում են կառավարչական նորմերի պահանջները:

¹ Бадамшин И.Д. Восстановление социальной справедливости как цель наказания / И.Д. Бадамшин, В.Б. Поезжалов // Пробелы в российском праве. 2013. - № 2. - С. 94-96.

Դրանք այնպիսի նորմեր են, երբ դրանցում իրավակիրառ մարմնի կողմից իրավունք է տրված կիրառել կամ չընդունել այդ նորմերը: Դրանք արտահայտվում են «Դատարանը կարող է ...» բանաձևով, ներման ժամանակ՝ «պատիժը կարող է կրճատվել» բանաձևով և այլն: Նման նորմերի ակնառու օրինակ կարող է ծառայել Ռուսաստանի Դաշնության քրեական օրենսգրքի 1-ին և 2-րդ հոդվածները. «Անձը կարող է ազատ արձակվել...»:

Սոցիալական արդարությունը դրսևորվում է քրեական իրավունքում՝ հանրության համար վտանգավոր արարքների շրջանակ ձևավորելիս, պատժամիջոցները որոշելիս, պատիժ նշանակելիս: Սոցիալական արդարության սկզբունքի հիմնական բովանդակությունը կազմում են քրեական պատասխանատվության և պատժի անհատականացման սկզբունքները: Այս առումով, սոցիալական արդարության սկզբունքը ամրագրված է Ռուսաստանի Դաշնության Քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասի բոլոր հոդվածներում: Ժամանակակից Ռուսաստանում չափազանց մեղմ կամ չափազանց խիստ պատիժ նշանակելը, անկասկած, խախտում է արդարության սկզբունքը: Անիրավաչափ պետք է համարել նաև պայմանական դատապարտման (հոդվ. 73), պայմանական վաղաժամկետ ազատման (հոդվ. 79), պատժի կրման հետաձգման (հոդվ. 82) և այլն չկիրառումը այն դեպքերում, երբ եղել են դրանց կիրառման հիմքերը: Սոցիալական արդարության սկզբունքի խախտում պետք է համարել նաև քրեական պատասխանատվությունից այս կամ այն տեսակի ազատման չկիրառումը, եթե առկա են քրեական գործը կարճելու հիմքեր: Անձի գործողություններում հանցակազմի հատկանիշների առկայության դեպքում առաջանում է սոցիալական արդարության վերականգնման անհրաժեշտություն, Իսկ քանի որ քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասի նորմատիվային նյութը սոցիալական առումով կուտակում է «հանրային վտանգ» կատեգորիան, հանրային վտանգի աստիճանի որոշումը նշանակում է հասարակության մեջ սոցիալական արդարության պատշաճ վերականգնման ենթադրվող սահմանները: Ռուսաստանի Դաշնության Քրեական օրենսգրքի ընդհանուր և հատուկ մասերը անքակտելի միասնության և ամբողջականության մեջ են, և դրանց նորմերի փոխկապակցված համակարգը կազմում է մեկ գործող նորմատիվ կրթություն՝ ռուսական քրեական օրենքը: Նման ակնհայտ փաստի և քրեական օրենսգրքի ընդհանուր մասի նորմերը չեն կարող ի-

րենց վրա չկրել սոցիալական արդարության կատեգորիայի խորը դրոշմը²: Քրեական իրավունքը ապրում և գործում է, իրականացնում է իր պաշտպանող, կարգավորիչ, նախազգուշական և դաստիարակչական գործառույթները միայն քրեական օրենսգրքի ընդհանուր և հատուկ մասերի միասնության, սերտ փոխլրացման և փոխգործակցության մեջ: Հենց դրանով է կանխորոշվում այն անդիմադրելի փաստը, որ հասարակական վտանգը, պատկերավոր ասած, «ցրված» է քրեական իրավունքի ամբողջ կառուցվածքով ու բովանդակությամբ: Սակայն իրավունքի նշված ճյուղերում, որոնք ունեն իրավական կարգավորման այլ խնդիրներ և առարկաներ, հասարակական վտանգի կատեգորիան, ի տարբերություն քրեական իրավունքի, ձեռք չի բերում իրենց իրավաբանական ինստիտուտների և նորմերի բովանդակությունը և գործառույթային դերերը որոշող դոմինանտները: Կոնկրետ քրեական գործով դատական նիստի ընթացքում գործում առկա ապացույցների համակցությամբ նշանակվող արդար պատժի չափանիշները պետք է բաժանել երեք խմբի. - իրավակիրառ սուբյեկտի մոտ պատժի իրավունքի առկայությունը պայմանավորող խումբ, որոնց շարքին է դասվում սահմանված քրեաիրավական արգելքի արդարությունը, պատիժն իրականացնող անձանց բարոյական բարձր մակարդակը (անկողմնակալություն, ճշմարտություն, օրինականություն, ազնվություն), պատժողի և պատժվողի միջև իշխող հարաբերությունների առկայությունը,

- հանցագործությունը որպես հանցագործի նկատմամբ կիրառվող պատիժ բնութագրող ձևով. հանցագործի անձի ուղղվածությունը և պատժի համաչափությունը հանցագործության հասարակական վտանգավորության բնույթին և աստիճանին, մեղավորի անձին և պատիժը մեղմացնող և ծանրացնող հանգամանքներին, քրեական օրենսդրության ճիշտ կիրառումը:

- պատիժն ըստ էության բնութագրող գործընթաց. տվյալների հավաստիությունը, լրիվությունն ու օբյեկտիվությունը, որոնց հիման վրա կայացվում են որոշումներ, պատժի համակարգում ներառվող ներգործության միջոցների իրավական իմաստն ապահովելու առաջնահերթությունը, արդարադատության վերականգնմանն ուղղված

² Келина С. Г. Принципы советского уголовного права / С.Г. Келина, В.Н. Кудрявцев. —М. : Наука, 1988. - 176 с.

պատժի համակարգի ուղղվածությունը, դատապարտյալի նկատմամբ կիրառվող ազդեցության միջոցների գնահատման մեկ սանդղակի ընտրությունը, որոշումների ընդունման համաձայնեցված ընթացակարգը, պատժի միջոցի փոփոխման հնարավորությունը:

Ռուսաստանի բարձրագույն դատարանների կողմից արդարության և սոցիալական արդարության սկզբունքի հասկացության մեկնաբանության և օգտագործման առանձնահատկությունները առավել ցայտուն են դրսևորվում Ռուսաստանի սահմանադրական և Գերագույն դատարանների դատական որոշումներում:

Քրեական իրավունքի տեսությունում քրեաիրավական սկզբունքներ են համարվում այն հիմնական ելակետային դրույթները, որոնք պարտադիր են օրենսդրության, իրավակիրառ մարմինների, քաղաքացիների և հանցավորության դեմ պայքարի ոլորտում: Քրեական իրավունքի սկզբունքները հիմնարար սկզբներն են, որոնք բնութագրում են իրավունքի այդ ճյուղի բովանդակությունը, էությունը և նշանակությունը հասարակության մեջ. դրանք արտահայտում են քրեական իրավունքի զարգացման ընդհանուր օրինաչափությունները և ներկայացնում են այդ ոլորտում գործող իրավական կարգավորման առավել ընդհանուր նորմերը, սահմանում են քրեաիրավական նորմերի կատարելագործման ուղիները: Քրեական օրենսդրության սկզբունքներն իրենց արտացոլումն են գտել քրեական օրենսգրքի նորմերում, որոնք նորմեր են՝ սկզբունքներ և ունեն հետևյալ առանձնահատկությունները.

- դրանք տարբերվում են կայունությամբ, որպես կանոն, չեն փոխվում օրենքի գործողության ընթացքում,

- նորմեր-սկզբունքները միշտ հրամայական բնույթ են կրում, այսինքն՝ նրանց պահանջները խիստ պարտադիր են և թույլ չեն տալիս նահանջել,

- նման նորմերի գործողությունը առանց բացառության տարածվում է ողջ նորմատիվ ակտի, դրա բոլոր նորմերի վրա,

- դրանց հանձնարարականները հակիրճ են, դրանք ունեն ընդհանրացման բարձր մակարդակ,

- նորմեր - սկզբունքներում պարունակվող պահանջները տարբերվում են կոնկրետությամբ, պարզությամբ, թույլ չեն տալիս ոչ միանշանակ հասկացողություն և մեկնաբանություն³:

Քրեական իրավունքի սկզբունքները (դրանց ամբողջ համակարգը) բացահայտում են իրավունքի նորմերի դրսևորման օրինաչափությունների էական պահերը, քանի որ մեծ է նաև դրանց գործնական նշանակությունը:

Քրեաիրավական ուսմունքի քրեական իրավունքի սկզբունքների նշանակությունը նախևառաջ այն է, որ դրանց հիման վրա պետք է ձևավորվեն և որոշվեն քրեական իրավունքի խնդիրներն ու նպատակները, մշակվեն քրեաիրավական քաղաքականության հիմնական ուղղությունները, նախանշվեն դրա իրականացման ձևերն ու մեթոդները: Դրանց հաշվառմամբ պետք է ձևավորվեն քրեական իրավունքի ինստիտուտները, նրանց փոխգործակցության բնույթը և այլն:

Սկզբունքների նշանակությունը չի սպառվում նրանով, որ դրանց հիման վրա ձևավորվում է քրեաիրավական ուսմունք: Նրանք նաև այլ դեր են խաղում: Սկզբունքները պետք է հաշվի առնվեն, առաջնորդվեն դրանցով նորմատիվաստեղծ, օրենսդրական և իրավակիրառ գործունեության ընթացքում: Դա նշանակում է, որ կոդիֆիկացված ակտերի, դրանց փոփոխությունների և լրացումների ընդունումը, առանձին օրենսդրական օրենքների ընդունումը պետք է հիմնված լինեն սկզբունքների վրա, պետք է բխեն դրանցից:

Ընդ որում, կարևոր է, որ ոչ օրենքը, ոչ էլ դրա առանձին նորմերը չհակասեն իրավունքի սկզբունքներին (իրավական սկզբունքներին): Գրականության մեջ ճիշտ նշվում է, որ ժամանակակից պետության իրավաստեղծ գործունեությունը պետք է բխի որոշակի սկզբունքներից, հիմնական գաղափարներից, կազմակերպչական սկզբունքներից: Ընդ որում, բուն սկզբունքները կարող են ստանալ օրենսդրական ամրագրում և արտահայտություն, այսինքն՝ գաղափարների (իրավական սկզբունքների) սկզբունքներից վերածվել իրավունքի սկզբունքների: Սա շատ կարևոր փուլ է: Եթե սկզբունքներ-գաղափարները ձեռք են բերում սկզբունքների՝ նորմերի կարգավիճակ,

³ Непомнящая Т.В. Назначение уголовного наказания: теория, практика, перспективы / Т.В. Непомнящая. -СПб. : Юрид. центр Пресс, 2006.-781 с.

ապա, որպես կանոն, բացառվում է գործնականում ոչ միանշանակ ըմբռնումը:

Քրեական իրավունքի սկզբունքները նպատակահարմար է արտացոլել և ամրագրել օրենսդրության մեջ, դա վկայում է քրեական իրավունքի գիտության ձեռքբերումների մասին և նպաստում է քրեական քաղաքականության օրենսդրական ամրապնդմանը: Քրեական իրավունքի սկզբունքները ոչ թե սկզբունքների պարզ ամբողջություն են, այլ որոշակի կառուցվածք և փոխկապակցվածություն ունեցող համակարգ, դրանք հստակ հիերարխիկ փոխկապակցվածության մեջ են: Ցանկացած տեսակի սկզբունք կարող է գործել միայն իր մակարդակում և իրենից ներքև գտնվող բոլոր մակարդակներում: Արդարության սկզբունքը, որպես պատժի ինստիտուտի գաղափարական սկիզբ, հիմնարար սկզբունք է, քանի որ մյուս բոլոր սկզբունքները (մարդասիրություն, մեղք, օրինականություն, հավասարություն) բացահայտում են քրեական պատասխանատվության բովանդակության միայն այս կամ այն կողմը, բայց չեն բացահայտում դրա էությունը: Միննույն ժամանակ, քրեական իրավունքի յուրաքանչյուր սկզբունք ոչ միայն քրեական պատասխանատվության օգտակարության աստիճանի ցուցանիշ է, այլև դրա արդարության ցուցանիշ⁴: Սոցիալական արդարության սկզբունքը ռուսական քրեական իրավունքի հիմնարար սկզբունքներից է: Բոլոր քրեաիրավական ինստիտուտները, սկսած քրեական օրենսդրության հասկացությունից և խնդիրներից, վերջացրած ՌԴ ՔՕ 360-րդ հոդվածով, որը պատասխանատվություն է նախատեսում «միջազգային պաշտպանությունից օգտվող անձանց և հաստատությունների վրա հարձակման» համար, լի են արդարության սկզբունքի գաղափարով: Բացի այդ, սոցիալական արդարության սկզբունքը պետք է դիտարկել որպես իրավունքի հիմնարար սկզբունք, որը կատարում է համակարգող գործառույթներ և իր գործողությունը տարածում է քրեական իրավունքի, քրեական իրավունքի հարակից ոլորտների և բոլոր իրավունքների վրա:

Սոցիալական արդարության սկզբունքը, թափանցելով քրեաիրավական սկզբունքների ողջ համակարգի մեջ, գործում է միայն այլ

⁴ **Панько Н.К.** Проблема справедливости в уголовном судопроизводстве / Н.К. Панько // Правовое регулирование: проблемы эффективности, легитимности, справедливости: материалы междунаро. науч.-практ. конф., г. Воронеж, 2–4 июня 2014 г. / отв. ред. В.В. Денисенко. - Воронеж, 2016. - С. 451.

սկզբունքների հետ սերտ փոխգործակցությամբ: Ուղղահայաց սկզբունքների հարաբերակցությունը քրեական օրենսգրքի ընդհանուր մասում բացահայտում է դրանց հիերարխիան, որտեղ որոշիչ տեղ է զբաղեցնում սոցիալական արդարության սկզբունքը: Նրա հատուկ տեղը պայմանավորված է հետևյալ հանգամանքներով:

- այն իր բովանդակությամբ ներառում է բոլոր մյուս սկզբունքները,

- նա կանխորոշում է այլ սկզբունքների բովանդակությունը, ինչը չի բացառում, որ այս կամ այն սկզբունքի իրավաբանական արտահայտությունը քրեական իրավունքի նորմերում կարող է անհաջող կամ ոչ այնքան հաջող լինել (կարող է պահանջել ճշգրտումներ և կատարելագործում),

- նա հանդես է գալիս որպես դատարան նաև քրեական իրավունքի այլ սկզբունքների միջև հակասություններ առաջանալու դեպքում,

- քրեական օրենսդրության մշակման կամ դրա կիրառման ընթացքում իրավական հակասությունների առաջացման դեպքում հարցը պետք է լուծվի սոցիալական արդարության սկզբունքին համապատասխան:

Սոցիալական արդարության սկզբունքը կոչված է կարգավորելու և ապահովելու քրեական օրենսգրքի ընդհանուր մասում ամրագրված հասարակական հարաբերությունների քրեաիրավական կարգավորման մեխանիզմի բոլոր օղակների փոխգործակցությունը: Այս խնդրի ապահովման այլ սկզբունքներ զարգացնում են սոցիալական արդարության սկզբունքի առանձին կողմերը՝ հանդիսանալով դրա իրականացումն այս կամ այն ուղղությամբ:

Ուսումնասիրվող սկզբունքը լիարժեք իրավունքով կարելի է դասել ցանկացած տեսակի սկզբունքների (մակարդակի) շարքին, քանի որ այն կարող է իր պահանջները ներկայացնել որպես քրեական իրավունքի նորմերի ընդհանուր, միջնյուղային, ճյուղային, միջսահմանադրական, ինստիտուցիոնալ սկզբունք: Սոցիալական արդարության պահանջը վերաճում է սկզբունքի որակի և կատարում է ՌԴ Քրեական օրենսգրքում սահմանված պատժի նշանակման սկզբունքների համակարգի նոր ինտեգրատիվ հատկությունների դերը: Քրեական օրենսգրքի ընդհանուր մասի շրջանակներում այլ Քրեաիրավական սկզբունքների հետ սոցիալական արդարության սկզբունքի

հարաբերակցության խնդիրը պետք է լուծվի դրանց բովանդակային կողմի դիրքերից:

Քրեական իրավունքի սկզբունքների համակարգում սոցիալական արդարության սկզբունքի գործառույթներն են.

ա) պատասխանատվության տարբերակման և անհատականացման գործառույթը,

բ) քրեական իրավունքի նորմերի և բարոյականության միջև կապի պահպանման գործառույթը,

գ) համակարգող ֆունկցիան,

դ) սահմանափակող ֆունկցիան (դատական հայեցողության գործառույթ՝ պատասխանատվությունը որոշելիս):

Այդ գործառույթների (ըստ ձևի և էության) բովանդակությունն է.

ա) սոցիալական արդարության սկզբունքի տարբերակման և անհատականացման գործառույթը նշանակում է, որ սոցիալական արդարության սկզբունքը «աշխատում է» ոչ թե ինքն իրեն, այլ միայն քրեական իրավունքի այլ սկզբունքների հետ սերտ համագործակցությամբ,

բ) քրեական իրավունքի նորմերի և բարոյականության միջև կապ պահպանելու գործառույթը նշանակում է, որ սոցիալական արդարության վերականգնումը՝ որպես քրեական պատժի նպատակ, բարոյապես հաստատված հասարակական հարաբերությունների վիճակ է, որն առաջացել է որպես կատարված հանցագործության և անմիջականորեն դրա հետ կապված գործողությունների արձագանք:

գ) սոցիալական արդարության սկզբունքի համակարգող գործառույթը: Քանի որ քրեական իրավունքին բնորոշ են արգելող-պատժիչ բնույթի նորմեր, ապա հանցագործության համար պատիժ նշանակելու տեսականորեն-իրավական ասպեկտները մշակելիս անհրաժեշտ է առաջնորդվել քրեական իրավունքի սկզբունքներով, որոնցից յուրաքանչյուրի խիստ պահպանումը կարևոր պայման է:

դ) սոցիալական արդարության սկզբունքի սահմանափակող գործառույթը նշանակում է քրեաիրավական հետապնդման միջոցի պահպանում: Քրեական իրավունքի արդարությամբ սկզբունքը հստա-

կեցվում է և իրականացվում է պատժի նշանակման ընդհանուր սկզբունքների օգնությամբ⁵:

Սոցիալական արդարության սկզբունքը պետք է դիտարկել որպես իրավունքի հիմնարար սկզբունք, որը կատարում է համակարգող գործառույթներ և իր գործողությունը տարածում է քրեական իրավունքի, քրեական իրավունքի հարակից ոլորտների և ընդհանուր իրավունքի վրա: Ռուսաստանի Դաշնության քրեական օրենսգրքի 6-րդ հոդվածում ամրագրված արդարության սկզբունքն ուղղված է հանցագործություն կատարած անձի իրավունքների պաշտպանությանը, որպեսզի նրան նշանակված պատիժը արդար լինի: Պատիժը չի կարող արդար լինել, եթե չի համապատասխանում պատժի օրինականության և անհատականացման սկզբունքներին: Արդարության սկզբունքի էությունն այն դրույթի մեջ է, որ նախատեսված պատժատեսակից ավելի խիստ պատիժ է նշանակվում միայն այն դեպքերում, երբ ոչ այնքան ծանր տեսակն ակնհայտորեն բավարար չէ պատժի նպատակներին հասնելու համար (հոդվ. 60 մաս 1-ի երկրորդ նախադասություն):

Սոցիալական արդարությունը դրսևորվում է քրեական իրավունքում հասարակական վտանգավոր արարքների շրջանակ ձևավորելիս, պատիժ նշանակելիս և պատժամիջոցները որոշելիս: Սոցիալական արդարության սկզբունքի բովանդակության էությունը կազմում են քրեական պատասխանատվության անհատականացման և պատժի սկզբունքները: Քրեական իրավունքի ընդհանուր սոցիալական արդարության սկզբունքը հստակեցվում է պատժի նշանակման ընդհանուր սկզբունքների կիրառման մեխանիզմում: Քրեական իրավունքի սկզբունքների համակարգում որոշակի իմաստով գործառույթները համակարգող սոցիալական արդարության սկզբունքի շնորհիվ այդ սկզբունքները կազմում են իրավունքի բոլոր սուբյեկտների շահերին համապատասխանող օրենքի նորմերի իրավաչափ գործունեության համակարգ: Արդարությունը համապատասխանում է հասարակության և պետության սոցիալական, տնտեսական և իրավական

⁵ Бурмагин С.В. Устранение юридического неравенства в российском уголовном судопроизводстве - путь к справедливому правосудию / С.В. Бурмагин // Уголовное производство: процессуальная теория и криминалистическая практика : материалы международ. науч.-практ. конф., г. Симферополь-Алушта, 24 - 25 апреля 2014 г. / отв. ред. М.А. Михайлов, Т.В. Омельченко. - Симферополь, 2014. - С. 11-14.

զարգացման որոշակի մակարդակին, արդարության վիճակի վրա ազդում են բազմաթիվ գործոններ. բարոյական նկարագիրը, հասարակության իրավական դաստիարակությունը, օրենսդրության վիճակը: Արդարության հասկացությունը, որն ի սկզբանե զուտ սոցիալական նշանակություն ունի, ավելի ու ավելի հաճախ է հանդես գալիս որպես իրավական կատեգորիա: Արդարությունը պետք է լինի ողջ իրավական գործունեության հիմքը՝ օրենսդիրների, իրավակիրառների և օրենքների կատարողների գործունեության համար: Այսօր արդարությունը արդարացիորեն ճանաչվում է ոչ միայն հավերժական, այլ նաև բարձրագույն արժեք, որի հետ մնացած ամեն ինչ պետք է համաձայնեցվի: Պատիժը պետք է համաչափ լինի հանցագործությանը, հենց դրանում է դրսևորվում արդարությունը: Այսինքն՝ կոնկրետ իրավախախտի նկատմամբ պետք է կիրառվի այնքան պարտադրանք, որքան անհրաժեշտ է հասարակական կարգի բնականոն գործունեությունը վերականգնելու համար: Ինչպես գրել է Կ. Մարքսը, «խնդիրն այն է, որ պատիժը լինի հանցագործության իրական հետևանք: Պատիժը պետք է հանցագործի աչքերում լինի իր արարքի անհրաժեշտ արդյունքը»⁶:

Պետության կողմից սահմանված արգելքների միջոցով հանցագործություն կատարած անձը ենթարկվում է պատժի, որը նպաստում է նրա վարքագծի ճշգրտմանը: Պատիժը կիրառվում է սոցիալական արդարության վերականգնման նպատակով, ինչպես նաև դատապարտյալի ուղղման և նոր հանցագործությունների կանխման նպատակով (ՌԴ ՔՕ 43-րդ հոդված): ՌԴ ՔՕ հոդված 6-ում օրենսդիրը ոչ միայն հռչակեց արդարության սկզբունքը, այլև ՌԴ Քրեական օրենսգրքի 60-րդ հոդվածով նախատեսեց արդար պատիժ նշանակելու դատարանի պարտականությունը: Օրենքի մեկնաբանության մեջ արդար պատիժ նշանակելու սկզբունքը հետևյալն է. դա պատժի անհատականացումն է, որը հիմնված է հանցագործության բնույթի և հասարակական վտանգի աստիճանի, դրա կատարման հանգամանքների և մեղավոր անձի հաշվառման վրա: Սակայն պատժի նպատակին՝ սոցիալական արդարության վերականգնմանը հասնելու համար անհրաժեշտ է, որ պատիժը նշանակվի ընդհանուր սկզբներին համա-

⁶ Маркс Г. К. Полное собрание сочинений / К. Маркс, Ф. Энгельс. - М. : Изд-во полит. Лит., 1955. - Т. 11.—495 с.

պատասխան, որոնց մեջ կարևոր տեղ է զբաղեցնում մեղմացնող և ծանրացնող հանգամանքների հաշվառումը: Սոցիալական արդարության վերականգնման նպատակը առավել ընդհանուր, բաղկացուցիչ, պարտադիր է, այն հետապնդվում է ամեն դեպքում, կրում է համապարփակ բնույթ:

Պատժի նշանակումը, որը համապատասխանում է ոչ միայն իրավունքի, այլ նաև բարոյականության պահանջներին, նպաստում է օրենքում ամրագրված բոլոր պատժի նպատակներին հասնելուն, ինչպես նաև հասարակության շրջանում օրենքի նկատմամբ հարգանքի սերմանմանը, պետական իշխանության մարմինների և հատկապես դատական համակարգի հեղինակության աճին: Այսպիսով, օրենսդիրը, ՌԴ ՔՕ հոդված 6-ում ամրագրելով արդարության սկզբունքը, դրանում դրել է կատարված հանցագործության հանգամանքների համար նշանակված պատժի համապատասխանության խիստ պահպանման գաղափարը, այսինքն՝ պատժի անհատականացումը, որն էլ ապահովում է արդարությունը: Բացի այդ, Ռուսաստանի Դաշնության Գերագույն դատարանի պլենումի 2015թ. դեկտեմբերի 22-ի թիվ 58 որոշմամբ ընդգծվել է, որ անհրաժեշտ է կատարել պատժի նշանակման պահանջները՝ նկատի ունենալով, որ արդար պատիժը նպաստում է խնդիրների լուծմանը և այն նպատակներին, որոնք նշված են ՌԴ ՔՕ 2-րդ և 43-րդ հոդվածներում: Քրեական օրենքում օրենսդիրը երեք անգամ հիշատակում է արդարությունը 6-րդ, 43-րդ և 60-րդ հոդվածների 2-րդ մասերում, հետևաբար կարելի է խոսել քրեական իրավունքում արդարության երեք պայմանական դրսևորումների մասին՝ արդարությունը՝ որպես քրեական իրավունքի սկզբունք, արդարությունը՝ որպես պատժի նպատակ, արդարությունը՝ որպես պատժի նշանակման ընդհանուր սկզբունք: Դեռ մինչև ՌԴ Քրեական օրենսգրքի ընդունումը Վ. Ն. Կուդրյավցևը և Ս. Գ. Կելինան նշում էին քրեական իրավունքում արդարության սկզբունքի դրսևորման երեք մակարդակները. արդարությունը հանցավոր արարքների շրջանակի ձևավորման ժամանակ, արդարությունը դատարանի կողմից պատիժ նշանակելիս, արդար պատժամիջոց նշանակելու օրենսդիրի պարտականություն: Ռուսաստանի Դաշնության դատարանների կողմից քրեական պատիժ նշանակելու պրակտիկայի մասին Քրեական օրենսգիրքը սահմանում է այն պայմանները, որոնց պահպանմամբ հանցագործություն կատարելու համար նշանակված պատիժը կհամարվի արդար: Այսպիսով,

պատիժը ճանաչվում է արդար, եթե այն համապատասխանում է հանցագործության հասարակական վտանգի բնույթին և աստիճանին, դրա կատարման հանգամանքներին և մեղավորի անձին: Հարկ է նշել, որ օրենքում նախատեսվում է միաժամանակ բոլոր պայմանների պարտադիր պահպանումը: Արդար պատիժ նշանակելիս պետք է ապահովվի հասարակության, պետության, տուժողի և իրավախախտի շահերի հավասարակշռությունը: Վերոնշյալ շահերի պահպանման համար օրենքով սահմանված են պայմաններ, որոնց հաշվառմամբ պատիժը կհամապատասխանի արդարության պահանջին: Այսպես, Լ. Վ. Գայվորոնսկայան, վերլուծելով ՌԴ ՔՕ 6-րդ հոդվածի դրույթները, հանգում է այն եզրակացությանը, որ «արդարությունը կապված է կա՛մ կատարված հանցագործության փաստացի հանգամանքների, կա՛մ մեղավոր անձի հետ»:

Առավել մանրամասն դիտարկենք վերը նշված պայմաններից յուրաքանչյուրը, սկսենք կատարված հանցագործության բնույթից և հասարակական վտանգավորության աստիճանից: Կատարված հանցագործության հասարակական վտանգի բնույթով արտացոլվում է կատարված արարքի որակական կողմը, որը կոչված է մատնանշելու քրեական օրենքով պահպանվող օբյեկտները և դրանց պատճառած վնասները: Հասարակական վտանգի աստիճանը արտացոլում է քանակական կողմը: Այն որոշելիս անհրաժեշտ է ելնել կատարվածի կոնկրետ հանգամանքներից⁷:

Ռուսաստանի Դաշնության Գերագույն դատարանը հստակեցրել է, թե ինչ հանգամանքներ պետք է հաշվի առնվեն հասարակական վտանգի աստիճանը որոշելիս՝ վրա հասած հետևանքների բնույթն ու չափը, հանցագործության կատարման եղանակը, հանցագործության մեջ ամբաստանյալի դերը, դիտավորության կամ անզգուշության տեսակը, մեղմացնող կամ ծանրացնող հանգամանքները: Հանցագործության հանգամանքները այն պայմաններն են, որոնց դեպքում կատարվել է հանցավոր արարք: Այդ հանգամանքներին է վերաբերում հանցագործության կատարման ժամանակը, վայրը, եղանակը, իրավիճակը, միջոցներն ու գործիքները և այլն: Հանցագործության կատարման հանգամանքները կազմում են քրեական

⁷ Токназарова Ч.М. Восстановление социальной справедливо- сти как цель уголовного наказания (теоретические и правопримени- тельные проблемы) / Ч.М. Токназарова // Ленинградский юридический журнал. - 2015. - № 4 (42). - С. 214 - 224.

գործով ապացուցման առարկա: Անձն ու արարքը անքակտելիորեն կապված են միմյանց հետ: Չի կարելի հանցավոր արարքին գնահատական տալ՝ գնահատական չտալով անձին, և հակառակը: Կարելի է ասել, որ անձը բնութագրում է հանցագործությունը, իսկ հանցագործությունը՝ անձին: Հաշվի առնելով վերը նշվածը՝ առանց անձի հատկությունները հաշվի առնելու որոշում կայացնելը կլինի արդարության սկզբունքի խախտում: Միայն մեղավոր անձի մասին տվյալների առավելագույն և լայն հաշվառումը թույլ կտա դատարանին նրա համար նշանակել արդար պատիժ: Չնայած արդար պատժի պայմանների նորմատիվային ամրագրմանը, դատական պրակտիկայում քիչ չեն դեպքերը, երբ դատարանը հաշվի չի առնում, անտեսում, պարզապես բաց է թողնում կամ սխալ է գնահատում պատժի նշանակելու վրա ազդող հանգամանքները, ինչը հաճախ կարող է հանգեցնել անարդար դատավճռի կայացմանը: Քանի որ պատժի արդարության սկզբունքն իրականացվում է դատարանի դատավարական գործունեության միջոցով, այն է՝ դատավճռի միջոցով, անհրաժեշտ է անդրադառնալ արդարության սկզբունքի դատավարական ասպեկտին: Քրեադատավարական օրենքում «արդարություն» հասկացությունը սահմանվում է շատ անսովոր ձևով՝ անարդարության սահմանման միջոցով: ՌԴ քրեական դատավարության օրենսգրքի 389.18 հոդվածի համաձայն, անարդար է ճանաչվում այն դատավճիռը, որով պատժը չի համապատասխանում հանցագործության ծանրությանը կամ դատապարտյալի անձին, կամ որը, թեև դուրս չի դուրս ՌԴ Քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասի սանկցիայում սահմանված սահմաններից, բայց իր տեսակով կամ չափերով չափազանց մեղմ կամ հակառակը չափազանց խիստ է: Այսպես, Ն. Կ. Պանկոն կարծում է, որ արդարության և անարդարության հասկացությունները պետք է ընկած լինեն պատժի ճիշտ միջոցի (հատուցումների) հիմքում՝ հանդես գալով որպես իրավական նորմերի իրավաչափության կարևորագույն չափանիշներից մեկը: ՀՀ-ում գործող եռաստիճան դատական համակարգը հնարավորություն է տալիս անձանց պատշաճ իրականացնել իրենց դատավարական լիազորությունները, բողոքարկելով դատական ատյանի որոշումները վերադաս դատարաններում: Հաճախ ՀՀ քրեական օրենսգրքի դրույթների սխալ կիրառումը, գործի համար նշանակություն ունեցող հանգամանքների սխալ սահմանումը, անձի մասին տվյալների անտեսումը և այլ փաստերը հանգեցնում են առաջին ատյանի

կողմից անարդար պատժի նշանակման և այդ պատճառով բողոքարկվում են մյուս ատյաններում: Օրինակ՝ ՀՀ վերաքննիչ քրեական դատարանը թիվ ԱՐԴ1/0052/01/20 գործով բեկանեց Արմավիրի մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանի կայացրած որոշումը, նշելով, որ գրավը չի կարող ապահովել անձի պատշաճ վարքագիծը և խափանման միջոց ընտրեց կալանավորումը: Այնուհետև այն բողոքարկվեց վճռաբեկ ատյան, որն էլ կայացրեց որոշում գործը վարույթ ընդունելու մերժելու մասին:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Ուսումնասիրելով դատական ատյանների կայացրած որոշումները կարելի է եզրակացնել, որ չնայած արդար պատիժ նշանակելու պայմանների օրենսդրական ամրագրմանը, գործնականում, այնուամենայնիվ, չեն պահպանվում նշված պայմանները, ինչը հանգեցնում է ոչ միայն քրեական օրենքի դրույթների սխալ կիրառմանը, այլև անարդար դատավճռի կայացմանը:

Բանալի բառեր. քրեական իրավունք, սոցիալական արդարության սկզբունք, պատիժ:

НАКАЗАНИЕ, СОЦИАЛЬНАЯ СПРАВЕДЛИВОСТЬ В СИСТЕМЕ ПРАВОСУДИЯ

Степанян Норайр

*Аспирант Институт философии,
социологии и права НАН РА*

РЕЗЮМЕ

Изучая вынесенные судами решения, можно сделать вывод, что, несмотря на законодательное определение условий назначения справедливого наказания, на практике, однако, указанные условия не соблюдаются, что приводит не только к неправильному применению положений ст. уголовному праву, но и к вынесению несправедливого приговора.

Ключевые слова: уголовное право, принцип социальной справедливости, наказание.

PUNISHMENT, SOCIAL JUSTICE IN THE JUSTICE SYSTEM

Stepanyan Norayr

*PhD student of the Institute of Philosophy,
Sociology and Law of NAS RA*

SUMMARY

Studying the decisions made by the courts, we can conclude that, despite the legislative definition of the conditions for imposing a fair punishment, in practice, however, these conditions are not met, which leads not only to the incorrect application of the provisions of Art. Criminal law, but also to the imposition of an unjust sentence.

Key words: criminal law, the principle of social justice, punishment.